

Lingvistika

BALTŲ IR TOCHARŲ VARDAŽODŽIO GRETYBĖS

Negyvoji gamta

Aleta Chomičėnienė

Klaipėdos universitetas

Straipsnis skirtas giminiškų baltų ir tocharų kalbų leksemų, pavadinančių negyvosios gamtos objektus ir reiškinius, struktūrinei ir semantinei analizei. Medžiaga analizuojama lyginamuoju istoriniu metodu, papildomai taikomi vidinės ir išorinės rekonstrukcijos metodai. Senieji vediniai iš indoeuropiečių prokalbės rodo morfologinės ir semantinės transformacijos tendencijas baltų ir tocharų savarankiško egzistavimo laikotarpiu. Bendra baltų ir tocharų leksika yra įdomi ir „lingvistinės paleontologijos“ požiūriu, nes rodo materialinės ir dvasinės kultūros bendrybes.

Šiame darbe siekiama surinkti, suklasifikuoti giminiškas baltų ir tocharų leksemas, pavadinančias negyvosios gamtos objektus ir reiškinius, didelę dėmesį skiriant kiekvienos giminiškos baltų ir tocharų žodžio poros morfonologijai ir semantikai. Aiškinantis istorinės žodžių darybos dalykus, ieškoma bendrų baltų ir tocharų kalbų darybos formantų arba konstatuojamos analogiškos žodžių darybos tendencijos, kurios vyko kalboms jau atsiskyrus.

Šiam darbui autorė rinko ne tik ekskliuzyvines baltų ir tocharų kalbų leksemas, bet ir senuosius veldinius iš indoeuropiečių prokalbės, kadangi jie taip pat įdomūs nagrinėjamuoju klausimu, nes rodo veldinių morfologinės ir semantinės transformacijos tendencijas baltų ir tocharų savarankiško egzistavimo laikotarpiu. Bendra tocharų ir baltų leksika, paveldėta iš indoeuropiečių prokalbės, yra įdomi ir „lingvistinės paleontologijos“ požiūriu, nes parodo kultūros (tiek materialinės, tiek dvasinės) bendrybes.

Raštijos paminklai. Tai daugiausia himnų Budos garbei vertinimai. Daugelio iš jų tėra išlikę fragmentai. Liko tik 25 ištisinio teksto puslapiai, parašyti dialektu A. Iš originalių tochariškų tekstų mums žinomos tik vienuolyno sąskaitos, keturi reikalų raštai, pusė meilės eilėraščių, daugybė prierašų prie tekstų, keletas užrašų ant sienų ir karavanų leidimų (visi parašyti B dialektu).

Labai specifinis ir ribotas tematinis ratas turėjo reikšmės ir leksikai: daugelis žodžių paprasčiausiai galėjo nepatekti į religinio pobūdžio raštus ar dalykinį kontekstą. Pakilus eiliuotas

tekstas, parašytas silabine eilėdara, didaktinė šventų raštų paskirtis žodžių reikšmės veikė abstraktėjimo linkme (tie dalykai išryškės darbe, pradėjus lyginti konkrečių žodžių semantiką).

Tocharų tekstai datuojami V-VII a. po Kr., nors, remiantis istoriniais faktais, šią datą galima nukelti iki VIII a. po Kr.

Šiame darbe pagrindinis dėmesys skiriamas daiktavardžiui, nes atskiros leksinės-semantinės grupės suteikia daugiausiai medžiagos ne tik apie giminiškos leksikos kiekį ir morfonologines savybes, bet ir kai kuriuos buitines, kultūros bei pasaulėžiūros bruožus.

Medžiagos atranka. Medžiagą nagrinėjamu klausimu autorė rinko iš visų prieinamų šaltinių, pradedant fundamentaliais veikalais, tokiais kaip Van Vindekenso, Poucha žodynais (plg. Van Windeken, 1976 – toliau trumpumo dėlei žymimu W; Poucha ILT, 1995 – Poucha ILT), kurie, jei ir nėra be priekaištų, tai yra, ko gero, vieninteliai kompendiumo pobūdžio veikalai; jų duomenys čia tikslinami ir papildomi. Iš šių žodynų rinktos visos tochariškos leksemos, kurioms darbo autorė pateikia giminiškas baltų kalbų leksemas. Vėliau medžiaga papildoma iš tocharų kalbos gramatikų, straipsnių periodiniuose leidiniuose (jie bus nurodomi prie atskirų leksemų) bei veikalų, kuriuose pateikiama indoeuropiečių kalbų medžiaga (plg. Pokorny IEW).

Baltų kalbų medžiaga rinkta ir tikslinta iš daugelio šaltinių (plg. Balkevičius, 1977 – toliau Llkž; DLKŽ; Endzelins, 1943 – toliau Endzelins SV; Fraenkel LEW; LKŽ I–XIII; M–E I–IV; Sabaliauskas LKLR; Sabaliauskas LKLR; Skardžius ŽD; Toporov PJ; Mažiulis PKP II; Mažiulis PKEŽ I).

Giminiška baltų ir tocharų kalbų leksika šiame darbe analizuojama tiek raiškos (fonetinės ir morfologinės sandaros), tiek turinio (reikšmės) požiūriu. Pagrindinis tyrinėjimo metodas – lyginamasis istorinis, kuris remiasi lyginamosios istorinės fonetikos nustatytais garsų dėsniais, reguliariais garsų atliepimais bei įvairaus senumo kombinaciniais (asimiliacija, disimiliacija) bei sporadiniais garsų pakitimais. Be minėtų fonetinių procesų, čia lygiai svarbūs ir istorinės žodžių darybos duomenys.

Be lyginamojo istorinio metodo, darbe papildomai taikomi vidinės ir išorinės rekonstrukcijos metodai, kurie papildė vienas kitą, nors eina skirtingomis kryptimis. Išorinė rekonstrukcija orientuojasi į dažnus ir reguliarius reiškinius, o vidinė – į nereguliuojamus ir izoliuotus. Tačiau ir vienu, ir kitu atveju rekonstruojamas pradinis archetipas. Etimologinės analizės tikslas yra šaknies (centrinės ir neišvestinės žodžio morfemos, neturinčios afiksų ir turinčios pagrindinį leksinės reikšmės elementą) išryškėjimas. Ši šaknis paprastai būna labai nesudėtingos struktūros, dažnai reiškiančios veiksmą, nors kai kuriais atvejais istorinės žodžių darybos procesas baigiasi vardažodine šaknimi ir tolesnė darybinė analizė remiantis turimais duomenimis yra sunkiai įmanoma.

* * *

Toliau yra analizuojamos “fizinio pasaulio stichijos” (ugnis, medis, žemė, akmuo ar metalas, vanduo). Pagal stichijų pobūdį medžiaga smulkiau skirstoma į poskyrius.

Atskirą šio skyriaus grupę sudaro giminiška baltų ir tocharų leksika, pavadinanti dangaus kūnus ir atmosferos reiškinius. Čia pateikiamos leksemos, kurios įvardija dangaus kūnus (“mėnulį”) ir atmosferos reiškinius (“vėją”, “lietų”, “debesį” ir pan.).

Užfiksuota labai mažai leksemų, kurios susijusios su metų laikų ir paros dalių pavadinimais.

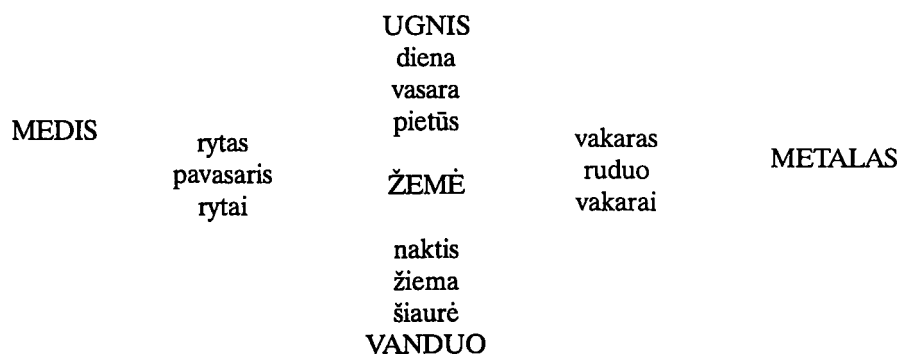
Šiame skyriuje analizuojama leksika yra įdomi pasaulėžiūriniu aspektu (toku būdu būtų galima gretinti ir negiminišką baltų bei tocharų leksiką, kuri puikiai parodytų, pagal kokį daikto ar reiškinių požymį formuojama žodžio semų visuma).

Išimties tvarka šiame skyriuje pateikiamos kelios tocharų kalbų veiksmožadinės bei būdvardinės leksemos, kurios dera prie šios leksinės-semantinės grupės, t. y. reiškia “degimo” procesus ar reiškinius, susijusios su “šviesa” (jos žymimos ☉ ir į darbo išvadas neįtraukiamos).

1. Fizinio pasaulio stichijos

Tikriausiai galima teigti, jog tas leksikos sluoksnius, kuris apibūdina žmogų supančią aplinką, yra gana senas, nes, suvokęs save, žmogus ima tyrinėti aplinkos objektus ir juos pavadinti pagal vienokius ar kitokius požymius.

Kad būtų lengviau gretinti baltų ir tocharų leksiką ir kad būtų įmanoma paieškoti giminiškų leksemų, pavaadinančių vieną ar kitą fizinio pasaulio stichijų kiekį, pasitelkta schema, kuri egzistuoja rytų (kiniečių) filosofijoje, bet visai puikiai dera ir vakarietiško pasaulio modeliui. Į šią makrokosmoso schemą, vadinamą u-sin (žr. Luvsan, 1990), įeina ne tik pagrindiniai makrokosmoso elementai, bet ir pasaulio dalių, metų laikų bei paros dalių pavadinimai:

Ta leksika, kuri neįtelpa į šią schemą, pateikiama atskirai. Prie “metalo” patogumo dėlei bus pateikiamas ir “akmuo”.

Šioje leksinėje-semantinėje grupėje aptariama 30 leksemų, iš jų 12 tik suminimos, o likusios analizuojamos detaliau nurodytuose paragrafuose.

Kai kurios leksemos tocharų kalboje turi paliudytą veiksmožodį, o baltų kalbose – daiktavardį arba atvirkščiai. Prie tokių porų pateikiamos praformų rekonstrukcijos, kurios rodo gana tolimus giminystės ryšius, o kai kurių giminiškų porų gretinimas (pvz., žodžių, pavaadinančių „žemę“, „akmenį“) yra labai problemiškas.

Kiekvieną iš pasaulio makrokosmoso elementų atskirai galima dar labiau detalizuoti (pagal stichijų pobūdį medžiaga skirstoma smulkiau).

ide. **g^hhermos* “karštas”, o šis savo ruožtu yra vedinys iš ide. verb. **g^hher-//g^hhor-* “būti karštam”. Kitose ide. kalbose taip pat paliudyta šito tipo vedinių, plg. alb. *zjarm* “šiltas”, arm. *jerm* (< ide. **g^hherm-*), gr. *θερμός*, lo. *formus*, av. *garāma-* “karštas” (< ide. **g^hhorm-*).

Tocharų A dialekte užfiksuotas dar vienas žodis, kuris giminiškas toch. A *čärme* “šiluma” – toch. A *kuraç* “šaltas” < ide. **g^hher-ē/on-ti(s)* (W 244–245). Išeitų, kad tai subūdvardėjusi esamojo laiko dalyvio forma, o toch. A šaknis *kur-* (< ide. **g^hher-*) sietina su s.sl. *gorjā* “degu”, gr. *ῥέποιαι* “šylu”, skr. *ghṛṇōti* “šviečia, rusena”, lie. *garėti, gariu* “degu, iš pykčio raudonuojau” (LKŽ III 126), la. *gareties* “zu Ende brennen”. Apie reikšmių “karštas” ir “šaltas” koegzistenciją žr. Urbutis, 1981, 382–383.

Taigi tiek baltų ir tocharų, tiek kitose indoeuropiečių kalbose išlaikyti senieji veldiniai (adj. ir subst.), reiškiantys karštį, karštumą, kurie yra priesagos **-m-* vediniai < ide. verb. **g^hher-* “kaitinti”, pasižymintys artima struktūra ir semantika.

§ 3. “Liepsnos” bei “karščio” pavadinimų gretinimą reikėtų pradėti nuo r.balt. verb. **suel-* “degti, deginti” // **sūil-* “kaisti nuo ugnies, kepti”, kurios rytų baltų kalbose įgijo tiek caus., tiek rezult. reikšmes, plg. lie. *svilti, svyla // svela // svilsta, svilu* “degti be liepsnos, rusenti, kepant skrusti, kaisti nuo ugnies” (LKŽ XIV 358–362) la. *svilt, svilstu, sviļu* “svilti”. Iš kitų ide. verb. pavyzdžių galima paminėti ags. *swelan* “verbrennen”, skr. *svāratī* “šviečia”, s.v.a. *swilizōn* “(ver)brennen” (Pokorny IEW 1044) < ide. **suel-* “rusenti; schwelen”.

Tik baltų ir tocharų kalbose užfiksuota priesagos **-m-* vedinių (deverbatyvų) < ide. verb. **suel-* “degti; brennen”, plg. lie. *svelmė* “karštis”, la. *svelme*, “karštis; Dampf” < r. balt. **svelmē* “karštis, tvanka”. Prūsų kalboje turime paliudytus tik vietovardžius: *Swalmen, Swylme-Kaym* (Schall, 1967, 134–135). Tocharų A *slam* < **swālam*, B *sleme* < *swāleme* “liepsna; flamme” < ide. **sū(e)lomos* (W 430), kaip matome, yra labai artimos morfonologinės struktūros, jei lyginsime su baltiškaisiais vediniais.

Taigi čia turime panašią leksinę-darybinę baltų ir tocharų kalbų paralelę, nes kitose ide. kalbose priesagos *-m-* vedinių < ide. verb. **suel-* “degti” neužfiksuota.

b) “medis” (“kamienas”, “kelmas”, “derva”)

r. balt. <i>*d^e/a^ruā / *drevē</i> “uoksas, medžio sakai” žr. § 7	toch. AB <i>or</i> “medis” < ide. <i>*(d)eru-</i>
r. balt. <i>*stāmō(n)</i> “liemu; medžio kamienas” žr. § 4	toch. A <i>štām</i> , B <i>stām</i> < ide. <i>*st(h)ā/ā₁m₁</i>
balt. <i>*s(ū)^e/ak-ā</i> (pl.) “medžių derva” žr. § 6	toch. A <i>saku</i> , B <i>sekwe</i> < ide. <i>*sok^u-os</i>
	toch. A <i>štop, štow</i> “lazda, lazdelė” < ide. <i>*stoupos</i>

Užfiksuotos 4 giminiškos baltų ir tocharų lekšemos, kurios pavadinama medį ir jo dalis (liemenį, kelmą) ir pan.

Savita reikšmės raida išsiskiria ide. adj. **medhjo-* “vidurinis” refleksai baltų ir tocharų kalbose (jie tik suminimi, bet smulkiau neanalizuojami): lie. *medžias* // *medis* “daugiametis augalas kietu kamieniu ir šakomis” (LKŽ VII 996), la. *mežs* “miškas”, pr. *median* “miškas” (Fraenkel LEW 157) < balt. **median* “miškas, kuriuo eina riba; vidurinis” tocharų B dialekte turi paliudytą giminišką atitikmenį: toch. B *matsi* “plaukai; cheveux” < ide. **medhjo-* (W 282). Minėtoji leksema paliudyta s.sl. *mežda* “riba”, skr. *mádyah* “vidurinis”, lo. *medius* ir kt. (Gamkrelidze-Ivanov 458; Pokorny IEW 706).

§ 4. Kito etimologinio lizdo analizę derėtų pradėti nuo veiksmožodinės indoeuropiečių šaknies **stā : stə-* (red. *sistā-*) “stoti”, kurios priesagų *-men-* bei *-to-*, *-no-* vediniai indoeuropiečių kalbose yra labai paplitę. Čia bus plačiau analizuojami daiktavardžiai su priesaga *-men-* ir *-no-*, nes tokio tipo vediniai užfiksuoti ne tik baltų, bet ir tocharų kalboje.

Lie. *stomuo*, *-ens*, *-enio* // *stuomuo*, *stuomuoj*, *stuomuon*, gen. *-ens*, *-enies* “figūra, išvaizda, pavidalas, ūgis, dydis, kūno dalis nuo kaklo iki kojų, liemuo; drabužio dalis (be rankovių), apimanti liemenį; drobės gabalas marškiniams; medžio kamienas” (LKŽ XIII 845, 1056–1058), la. *stāmenis* “liemuo” < r. balt. **stāmō(n)*. Slavų kalbose užfiksuota giminiška būdvardinė šaknis: rus. *cmamoŭ* “pastovus, netirpstantis (ledas)”, “atkaklus, nepaklusnus”, *стамая зора* “status kalnas” (Vasmer II 744).

Tocharų A *štām*, B *stām* “medis”, A nom.-acc. pl. *štāmantu*, gal ir B nom.-acc. pl. *stāna* (žr. toliau) < ide. **st(h)ā / ʔ m̥* (neutrum) laikomas giminišku dar ir skr. *sthāman-* “Standort; jėga”, gr. *στήμεναι* “stovėti”, *στήμων*, gen. *-ονος* “audimo staklių pagrindas”, lo. *stāmen* “t.p.”, go. *stōma* “pagrindas”, s.v.a. *stam* “medžio kamienas” (Plg. W 462; Pokorny IEW 1008).

Jau anksčiau minėtoji tocharų B dialekto nom.-acc. pl. forma *stāna* yra interpretuojama dvejopai. To paties autoriaus (Van Vindekenso) darbuose [(plg. Orbis 12 /1963/ 193) ir W 463] jos ir pateiktos. Pirmajame darbe (193) toch. B *stāna* kildinama iš **stāmna*, bet vėliau toch. B *stāna* jau laikoma savarankiška leksema (W 463), kuri giminiška s.sl. *stanъ* “būsena; staklės”, skr. *stāna-*, av. *stāna* “stovėjimo vieta” ir kt.

Taigi baltų ir tocharų kalbose užfiksuota priesaga **mōn-* yra sena, paveldėta iš indoeuropiečių prokalbės laikų.

§ 5. Iš baltų kalbų tik latvių kalboje užfiksuota leksema la. *stups* “kelmas”, kuri gretinama su toch. A *stop*, *stow* “lazda, lazdelė” < ide. **stoupos* (W 464), plg. dar gr. *στύπος* “kelmas”, s.isl. *stúfr* “kelmas”. Minėtieji daiktavardžiai siejami su ide. verb. **(s)teup-* “mušti, kirsti, smogti; stoßen” (Pokorny IEW 1034) ir latvių kalboje reiškia įrankį, kuriuo atliekamas veiksmas, o tocharų kalboje – veiksmo rezultatą (W 464).

§ 6. Lie. *sakai* “sutirštėję arba sukietėję medžių gyvasakiai; medžių derva” ir pr. *sackis* “sakai” (E 598) bei la. *saki*, *sveķi* “derva” < balt. **s(ʷ)ḗ / ak-ā* (pl.) yra giminiški toch. A *saku*, B *sekwe* “pūliai” < ide. **sok^h-os* (W 411). Giminiškų leksemų užfiksuota ir kitose ide. kalbose, plg. dar s.sl. *sokъ*, gr. *όρός* “sultys”, alb. *gak* < ide. **s(ʷ)ok^h-os* “augalų sultys, sakai” (plg. Būga RR II 583; Vasmer ESRJ III; Pokorny IEW 1044).

K. Būga (RR II 583–584) yra linkęs manyti, jog „sl. *soko-* = lie. *saka-* priklauso tai pačiai etimologinei grupei, kaip ir lie. *senku*, *sekau*, *sekti* „slūgti, seklėti (apie vandenį...)“, *nusekti* (*upė nusekusi*), *seklus* „nusekęs (apie vandenį)“ // *seku* „sekti paskui ką nors, lo. *sequor*“. To paties autoriaus nuomone, ši veiksmažodį galima sieti su indoeuropiečių šaknimi verb. **sek^u* - „sekti“, „matyti“, „tekėti, judėti“.

§ 7. Lie. *derva* „medžio sakai, degutas, sakingų medžių keltas degutui degti“ (DLKŽ 114), la. *darva* „smala“ // lie. *drevė* „medyje išpuvusi skylė, uoksas, pušis su iškaltomis skylėmis bitėms gyventi“ (LKŽ II 691) < balt. **d^e/a^r-u-ā* / **dre-u-ē* yra gretinami su toch. AB or „medis“ < ide. **(d)eru-* (W 340), kuris šaknies pradžioje yra netekęs priebalsio *d-*.

K. Būgos nuomone, rytų baltų leksemų pagrindinė reikšmė yra buvusi ne „uoksas“, „kiauruma“, bet „medis“, „pušis“, nes tai rodo kitų indoeuropiečių kalbų pavyzdžiai, plg. s.sl. *drěvo* „medis, rąstas“, skr. *dāru*, gr. *δόρυ*, gen. *δορός* (< **doruos*) „medis, žalga“, go. *triu* (< **dreuo-*) „medis“ ir kt. (plg. Būga RR II 63–64; Kluge EWDS 616; Gamkrelidze-Ivanov 612).

c) „žemė“ („purvas“, „slėnis“)

⊙ lie. *žemė*, la. *zeme*,
pr. *same* [zamē] E 24, *semmē* [zemē] XII 105,
semmey [zemei] I 9
< balt. **žemē*

toch. A *tkam* < ide. **dhghom-/dhghōm-*
B *kem* < ide. **ghom-/ghōm-* „žemė“ (W 506)

lie. *dauba* „slėnis, klonis“, *duobė* „įdubusi vieta“, pr. **daubā* žr. § 8

toch. A *top*, B *taupe* „kasykla“
< ide. **dhoubo-s*

⊙ lie. *padas* „klojimo molinis grendymas, laitas, krosnies apačia“

toch. A *petwe* „uždara žemė, kontinentas, kraštas, krantas“ (W 327)
< ide. **podu-os*
toch. A *pāts*, B *ptsā* (acc.sg.) „žemė, dirva“
< ide. **ped-* (W 369)

⊙ lie. *liūnas* „klampynė, marmalynė“

toch. A *lyom* „molis, šlyno žemė, purvas“
< ide. **lēu-m-os* // **lēu-m-ā* (?) (W 274)

< ide. **leu-*, **leuā-* „purvas“ > **lū-nō-* (lie.) (Pokorny IEW 681)

lie. *duja* „dulksma, smulkus lietūs, dujos“
2. *duja* „dulkelė, krislelis“ žr. § 9

toch. A *twe*, B *tweye* „dulkės, garas“
< ide. **dhū-oi-* (A), **dhūojos* (B)

§ 8. Viena žodžių pora, reiškianti įdubimą žemės paviršiuje, → „slėnį“, „kasyklą“, turi paliudytus etimologinius atitikmenis tik baltų ir tocharų kalbose. Tai lie. *dauba* „slėnys, klonis“, pr. *dambo* [daubā] „dauba, įduba“ [E 29; Mažiulis PKEŽ I 175; Toporov PJ (A–D) 294–295], *padaubis* „slėnys“ (E 30) < balt. **daub-ā* ir tocharų A *top*, B *taupe* „kasykla“ (W 507, 535) < ide. **dhoubo-s*. Čia išvardintieji vardažodžiai yra fleksijos vadiniai iš veiksmažodinės šaknies < ide.

**dheub-* “kasti, rausti” // rezult. **dhub-* “dubti, įlinkti” (plg. lie. *daubti*, -*ia*, -*ė* “daryti įdubimą” : *dubti*, *dumba*, *dubo* “darytis dubiam, įlinkti”). Čia neminimi kitos apofoninės eilės vardažodžiai, t. y. lie. *duobė* “iškasta ar įdubusi vieta”, la. *duobe* “kapas, duobė, duburys upėje, klonis, slėnys” ir kt., kurie, ko gero, yra jau vėlesni, t. y. r. baltų naujadarai; į analizę neįtraukti ir įvairių priesagų [-*n*-, -(*u*)*r*-] vediniai, kurie baltų ir tocharų kalbų santykiams tirti nėra svarbūs (žr. Vasmer ESRJ I 519; Pokorny IEW 267–268; Fraenkel LEW I 99, 108–109).

§ 9. Rytų baltų kalbose užfiksuota daug leksemų, reiškiančių “dulkės”, “smulkų lietu”, “rūką”, t. y. objektą, sudarytą iš smulkių dalelių, taip pat veiksmą, kurio rezultatas ar priemonė ir yra čia pat jau išvardyti reiškiniai, plg. lie. *duja 1* “dulkšmas, smulkus lietus, migla, rūkas; dujos; supuvęs daiktas”, *duja 2* “dulkelė, krislelis; labai lengva žemė; smulkūs miltai” (plg. LKŽ 799; Fraenkel LEW 109). Didelė grupė vardažodžių yra su formantu -*l*-: lie. *dūlis*, -*ia* “rūkas, migla; dūmai (bitėms rūkyti), sausai sutrūnijęs medis, puvėsis” (DLKŽ 134), *dūlys* “prietaisas bitėms rūkyti”; la *dule*, *dulis* “t.p.” (Fraenkel LEW 109). Su formantu -*l*- paliudytos ir būdvardinės šaknys: lie. *dulas* “sudūlėjęs daiktas; pilkas, palvas, palšas, gelsvai rausvas” (LKŽ II 815), la. *dūls* “tamsios spalvos”.

Tocharų kalboje esama giminiškų leksemų: toch. A *twe*, B *tweye* “dulkės, garas” < ide. **dhwojos* (B), **dhwoi-* (A) (W 519), struktūriškai labai artimų lie. *dujos*. Tocharų kalboje yra paliudytas ir bendrašaknis būdvardis toch. B *tute* “gelsvas, geltonas” < ide. **dh-u-to-s*/**dh-ū-to-s* bei kitas žodis ta pačia reikšme – toch. A *tor*, B *taur* “dulkės” (< ide. **dhouro-*), plg. W 518, W 508.

Visi čia išvardintieji tocharų kalbos vardažodžiai (kaip kad ir baltų) siejami su ide. veiksmožodine šaknimi **dheu-* “būti gyvam, judriam; sukuriuoti, sukiotis (apie dūmus, dulkės)” // **dhu-* “sklaidytis, virsti kamuoliais” (plg. skr. *dhunōti* “linguoti”).

Vadinasi, baltų kalbų medžiagą su tocharų sieja veiksmožodinė šaknis < ide. **dheu-*/**dhu-*/**dhū-*, iš kurios su priesagomis *-*r*-, *-*t*- ar *-*to*-, *-*ī*- (tocharų kalboje) ir *-*lo*-, *-*ī*- (baltų kalbose) jau savarankiškai pasidaryti vardažodžiai. Tocharų B *tweye* “dulkės, garas” ir lie. *dujos* “medžiaga, nelaikanti tūrio” įdomūs kaip panašios darybos baltų ir tocharų kalbose refleksai.

d) “akmuo”, “metalas” (“auksas”)

Tocharų kalboje neužfiksuota leksemos, kuri būtų ide. **ak-men-* refleksas (plg. lie. *akmuo*, la. *akmens*). Tačiau toch. A *kñā*- “akmuo” < toch. **kāñ-+ā-* (W 225) galima įžvelgti ide. **ak-*, **ok-* “aštrus; smailas, spitz, kanti” (Pokorny IEW 18) tocharų kalboje išplėstą formantais -*āñ-* ir -*ā-*.

Be to, prie namų apyvokos reikmenų buvo aptarta leksema, kuri baltų kalbose pavadina įrankį (girnas), o tocharų – akmenį, uolą (toch. B *kärweñe* “akmuo, uola”).

“metalas”

lie. *auksas*, pr. *ausis* žr. § 10

toch. A *wās*, B *yasā*, *ysā* “auksas”
< ide. **mesā*

§ 10. Daiktavardžių, pavadinančių metalus ir turinčių giminiškų atitikmenų tiek baltų, tiek tocharų kalbose, užfiksuota tik viena pora. Tai lie. *auksas* (su ispraustiniu -*k-*) greta *ausas* “geltonas,

nerūdijantis brangus metalas”, prūsų *ausis* (E 523), *ausin* (III 43, SV 149) “auksas” < balt. **ausas* ir toch. *A wäs*, *Byasā*, *ysā* “auksas” < ide. **uesā*. Daiktavardis, pavadinantis auksą, baltų ir tocharų kalbose yra skirtingo balsių kaitos laipsnio (taip pat turi kitus kamienus) ir etimologiniuose šaltiniuose siejamas su veiksmožodine šaknimi ide. **au(e)s-* : **u(e)s-* “šviesti”, plg. lie. *aušti*, -a, -o, skr. *uccháti* “šviečia (ryte)” [žr. Pokorny IEW 86–87; Toporov PJ (A–D) 168–170].

Kai kurių autorių nuomone, aukso pavadinimas yra senas skolinys iš Azijos kalbų (plg. Sabaliauskas LKL 45–46; Gamkrelidze-Ivanov 713–714).

f) “vanduo” (“upė”, “ežeras”)

balt. **(i)aur-* / **(i)ūr-* “šlapia vieta, jūra, kūdra” žr. § 11

toch. *A wār*, *B war* “vanduo”
< ide. **u₁-* / **u₂-*

r. balt. **lāmā* “įdubęs plotas” → “bala, pelkė” žr. § 14

toch. *A lyām*, *lyam* “ežeras”
< ide. **lem-os*

v. balt. **apis* / **apē* “upė” žr. § 12

toch. *AB āp* “upė” < ide. **āp-*

⊙ lie. *salpas* “maža upės įlanka, užutėkis”, lie. *salpa* “užlieta paupio dalis”

toch. verb. *B slāpp-* “griūti” (apie žemę)
< ide. **slp-* / **selp-*

⊙ lie. *purkšti*, -ia, -ė “drėkinti, lyti”
lie. *purslas* “smulkus lašelis, burbulas”
Hidronimai: lie. *Persas* (ežeras),
la. *Pērses upe*

toch. *A pārs-* “apipurkšti, drėkinti”
< ide. **p₁s-*

§ 11. Vandeni (“telkšanti”), esantį telkinyje ar pan., pavadinančių leksemų, tesiskiriančių šaknies apofonija, indoeuropiečių kalbose paliudyta labai daug.

Ide. šakniai **uer-* / **uēr-* atstovauja skr. *vār*, *vāri*, *n* “vanduo”, av. *vār* “lietus”, arm. *gayr* “bala, pelkė”, skand. *vari* “vanduo” ir toch. *A wār*, *B war* “vanduo” < toch. **uer-* / **uēr-* / **uor* / **uōr-* < ide. **u₁-* / **u₂-* (W 557–558).

Šaknies **(i)au(e)r-* variantai paliudyti dar ir vietovardžiuose bei vandenvardžiuose: pr. *Aure*, *Aur-yte* ir lie. *jaura* “drėgna vieta, pelkė”, skand. *aurr* “drėgmė, vanduo” ir kt.

Ide. **(i)ūr-* paliudyta lo. *ūrīna* “šlapimas”, ags. *ūr*, s.v.a. *ūro* “smulkus lietus”, lie. *jūra* “didelis sūraus vandens plotas”, la. *jura*, pr. *wurs* E 61 [(v)ūrs] “kūdra” (su pridėtinio *-u-*).

Taigi giminiškos baltų bei tocharų leksemos, pavadinančios vandenį, skiriasi šaknies apofonija ir atstovauja gana archajiškam leksikos sluoksniui.

§ 12. Etimologiniuose šaltiniuose (plg. Pokorny IEW 51; Mayrhofer I 74; Fraenkel LEW 1169) pr. *ape* “upė” [*apē*] siejama su skr. *āpah* (nom.pl.) “vandenys”, av. *āfš* “vanduo”, het. *hapa-* “upė, srovė”, taip pat lie. *upė* “didelis, natūralus tekančio vandens kanalas” (DLKŽ 866–867), la. *upe* “upė”. V. Mažiulis naujai traktuoja baltų kalbos medžiagos senumą (žr. PKEŽ I 87), teigdamas, jog: “Ryt. balt. **upis* / *upē* “upė” sieti su vak. balt. **apis* / **apē* “t.p.”, nežiūrint kai kurių tyrinėtojų

didelių pastangų, yra aiškiai negalima (fonetiškai!), tačiau kyla abejonių ir dėl tradicinių pažiūrų į pačios “upės” (bent jau kaip tokio darinio senumą resp. jos giminystę su s. ind. *āpah* “vandenys”: pr. *ape* yra, matyt, ne ide. ir net ne balt., o tik vak. balt. (ir turbūt kai kurių kitų periferinių baltų darinys)).

Pagrįstai sutikdami dėl r. baltų **upē* fonetinio izoliuotumo, galėtume suabejoti dėl vakarų baltų daiktavardžio **apē* laikymo vėlesniu dariniu, nes šis žodis turi giminaičių, reiškiančių “vandenį, upę”, plg. ne tik indų-iranėnų, bet ir tocharų bei anatolių kalbose: toch. AB *āp* “upė” (tocharų kalboje žodis šakninio-priebalsinio linksniavimo tipo; visi šie vietovardžiai iš Porzig, 1964; 302).

Kita vertus, ar galima manyti, jog kilmės požiūriu veiksmažodinė šaknis **ep-* “virti, kunkuliuoti”, iš kurių išvesti pr. *ape* bei jam giminiškas pr. *apus* “šaltinis” (plg. Mažiulis, op. cit., 89), yra galima tik baltų, o ne didesniame (aišku, gal ne visų ide. kalbų) kalbų grupių areale. Gal vėlesniu rytų baltų kalbų vediniu reikėtų laikyti lie. ir la. (rytų baltų) vedinius (< r. balt. verb. **up-* “šaukti, rėkti”) **upis* / **upē* “upė”.

§ 13. “Lietui” pavadinti prūsų (iš baltų kalbų) bei tocharų kalbose paliudytos skirtingos darybos, bet tos pačios kilmės leksemos: pr. *suge* [*sūjē*] (E 49, Sval 258) “lijimas” (Mažiulis PKP II 286) greta *soye* (Gr G 46) “lijimas”; tocharų A *swase*, B *swese* “lietus” (W 443) bei *šme* “lietus, lietaus sezonas” (W 456–457). Tocharų A *swase*, B *swese* “lietus” < ide. **suṃso-s*, kurių A *-as-e*, B *-es-e* laikomos priebalsinio tipo priesagomis, kaip kad skr. *rajasa-* ir kt. Tocharų A *šme* < ide. **seu-mo-* laikytinas priesagos **-mo-* vediniu iš veiksmažodinės šaknies, kuri paliudyta gr. *ύει* “lyja”, toch. AB *su-* “lyti” (W 443) < ide. **seu-* / **sū-* “lyti”.

§ 14. Dar viena leksema, reiškianti įdubimą žemėje, pradėtina analizuoti pirmiausia nuo vidinės rekonstrukcijos problemų. Dabartinėje lietuvių kalboje egzistuoja dvi artimos struktūros ir semantikos šaknys: Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ VII 645) žodžio *loma* pateikiamos kelios reikšmės, tokios kaip: 1 “įdubęs žemės plotas, slėnis; bet koks įlinkimas”, 2 *loma* “žemės plotas, gabalėlis”, P. Skardžiaus tyrinėjime (Skardžius ŽD 27) pateikiamas **o-*kamienis šio žodžio variantas *lomas* “žemės, pievos gabalas, nedidelis plotas”. Latvių kalboje yra žodis *lama* “klanas, bala, pelkė” (LIKŽ 345). Greta šių žodžių, turinčių šaknyje balsį (lie. *o*, la. *ā*), pateikiamas variantas su šakniniu *-uo-*, plg. *luomas* “dalis, režis, giminė” (Fraenkel LEW 385; Skardžius ŽD 27), *luoms*, *luoma* “eilė, kartas; Schicht, Zeit” (Fraenkel LEW 385). Pirmiausia kyla klausimas: ar šie pavyzdžiai dera prie vieno etimologinio lizdo? K. Būga teigia šitaip: “Lietuviui *loma* sunku atskirti nuo veiksmažodžio *limti* “lūžti”, *lemti* “skirti”, *laminti* “lamdyti” *aplamu* “ogulnie”, la. *lamata* “Mausfalle”, sl. *lomiti* “brechen”. Toliau autorius teigia: “Balsių kaitaliojimos atžvilgiu *loma* // *lemti*, *limti* niekuo nesiskiria nuo šių žodžių: *tvora* // *tverti*, *tvirtas*; *skola* // *skelėti*, *praskilęs*; *vora* // *verti*, *virtinė*.” (Būga RR II 255). J. Pokornio etimologiniame žodyne prie veiksmažodinės šaknies **lem-* “laužti” greta lie. *lemti* “skirti”, la. *lemt* “paskirti”, lie. *limti* “linkti, klupti”, caus. *laminti*, *lamdyti*, pr. *limtwei* “laužti” iš vardažodžių pateikiamas lie. *luomas* “Art, Gattung” (Pokorny IEW 674), o jau atskirai, prie šaknies **lāmā* “Pfütze, Sumpf; pelkė, bala, klampynė, liūnas” pateikiama lo. *lāma* “bala, klampynė, liūnas”, la. *lama* “duobė, bala, liūnas” ir lie. *loma* “duobė, plyšys” bei bulg. *lam* “duobė, plyšys” (Pokorny IEW 653–654). K. Būga kitoje vietoje teigia, jog “Balt. *lāmā* nieko bendro neturi su lot. *lāma* “болотистое, грязное место, лужа” (Būga RR I 451).

V. Vindekenso tyrinėjime (W 271–272) yra teigiama, jog tocharų A *lyām*, B *lyam* “lac; ežeras” siejamas su ide. **lem-* “sudaužyti, sulaužyti”, kuris paliudytas s.sl. *lomljā*, rus. *lomlju*, pr. *limtwei* ir kt. ir toliau pateikia jau minėta bulg. *lam*, lie. *loma*, la. *lama*. Tocharų k. daiktavardis A *lyām*, B *lyam* kildinamas iš praformos **lem-o-s* (?), nors ir kamiengalio -o- rekonstravimas yra labai hipotetiškas. Šiaip ar taip tocharų **lem-* “ežeras” laikytinas vediniu, neturinčiu tokios pat fonetinės raiškos analogo kitose indoeuropiečių kalbose. Gretinamosios baltų ir tocharų leksemos [balt. **lāmā* // **lōmā*; toch. **lem-os* (?)] įdomios kaip savarankiškos raidos jau minėtose kalbose < ide. verb. **lem-* “lenkti, laužti” rezultatas.

2. Dangaus kūnai ir atmosferos reiškiniai

Šiam skyreliui priklauso tokie dangaus kūnai: “mėnulis”, “debesis” ir atmosferos reiškiniai (“lietus”, “vėjas”, “šešėlis”). Reikia akcentuoti, jog gretinamosiose baltų ir tocharų kalbose neužfiksuota leksemų, kurios būtų “aušros” (< ide. **aus(t)ro-*), “miglos” (< ide. **mighlā*), “debesies” (< ide. **nebhos*), “rasos” (< ide. **rosā*), “sniego” (< ide. **sneigh^hos*) refleksų.

Tik keletas leksemų, analizuojamų šiame skyrelyje, priklauso labai senam leksikos sluoksniui (“mėnulis”, “šešėlis”), o kiti (“vėjas”, “lietus”) yra susiformavę indoeuropiečių dialektams atsiskyrus.

Dangaus kūnai: “mėnuo”, “debesis” (?)

lie. *mėnuo*, la. *menesis*, pr. *menig* žr. § 15.

toch. A *mañ*, B *meñe* “mėnuo”
< ide. **mēn-?*

⊙ lie. *pilti*, la. *pilt* “lieti”

lie. *pilnas*, pr. *pilnan* “pripildytas”
< ide. **pel-* “pilti”, **p_l-no-* “pilnas”

toch. B *pāllent* < ide. **pel₁-ont-ŋ₁* (acc.sg.)
“mėnulio pilnaties šviesa” W 357

⊙ r.balt. **derg-* / **derk* “būti blogam orui; snigti su lietumi”

lie. *dergti*, -ia, -ė “snigti su lietumi, darganoti” // *derkti*, -ia, -ė “t.p.”

toch. A *tārkar*, B *tarkār* “debesis”
< ide. **dh₁gru-* W 503

Atmosferos reiškiniai: “vėjas”, “lietus”, “šešėlis”

lie. *vėjas* žr. § 17

toch. A *want*, *wānt*, B *yente* “vėjas”
< ide. **u₁ēntos*

pr. *suge* / *sūje* / *soye* “lijimas” žr. § 13

toch. A *swase*, B *swese* “lietus”
< ide. **su₁u₁osos*

balt. **le₁-ti* : **lūti* “pilti vandenį” : “kristi (vandeniui)” žr. § 18

toch. A *lyi* “drėgnas” < ide. **l^h-ei-/-i-o-*,
toch. B *ylaiñešše* “lietaus”

la. *sejs*, *seja* “veidas, šešėlis; atspindys veidrodyje” žr. § 16

toch. B *skīyo* “šešėlis” < ide. **sk^hei-/-i-o(n)*

§ 15. “Mėnulis” indoeuropiečių kalbose pavadinamas arba pagal spindėjimą (plg. rus. *луна*), arba pagal laiko matavimo funkciją, plg. verb. **mē-* “matuoti”. Tokios kilmės ir yra lyginamųjų baltų ir tocharų kalbų mėnulio pavadinimas: lie. *mėnas*, *mėnuo*, *mėnulis* “dangaus kūnas” (DLKŽ 194), la. *menesis*, pr. *menig* E 8 (dem.) = **menikis* (SV 210, Mažiulis PKP II 288) ir toch. A *mañ* B *meñe* “mėnulis” (W 280). Lietuvių kalboje *mėnuo* nėra senoji *s-* kamieno nom. sg. forma (galbūt ja laikytina forma *mėnas*, vartojama J. Bretkūno raštuose, plg. Kazlauskas, 1968, 285). Sunkoka interpretuoti ir nom. sg. formą tocharų kalboje, nes, sutrumpėjus žodžio galui, teoriškai įmanomos kelios kamiengalio interpretacijos: tiek ide. **mēnēs-*, tiek **mēnē/ōt-*, tiek **mēnēn-* (giminiškos artimos struktūros leksemos paliudytos ir daugelyje indoeuropiečių kalbų, plg. Fraenkel LEW 438–439).

§ 16. Nuo indoeuropiečių verb. **skēi-* / *skī-* “silpnai šviesti, mirgėti, užtemdyti” reikėtų pradėti “šešėlio” refleksų ide. kalbose analizę. Leksema, reiškianti “šešėlį, atspindį” priskiriama prie archainės leksikos klando, turinčio heteroklitinio linksniavimo pėdsakų (apie tai žr. Karaliūnas, 1987, 182–183). Minėtame darbe šaknimi yra laikoma ide. **sek-* / **sk-*, kurią tikslingiau gal būtų laikyti baze, prie kurios vėliau pridėdami pagrindinės (*ei:oi*) eiles ar nykstamojo laipsnio (*i*) dvibalsiai. Struktūriškai yra artimesnės latvių bei tocharų kalbų leksemos, plg. la. *seja*, *seija*, *sejs* “veidas, šešėlis, atspindys veidrodyje” (la. *s* < balt. *ś* < ide. *sk-*) ir toch. B *skiyo* “šešėlis, atvaizdas, atspindys; ombre” < ide. **skēi/i-i-on*? (W 430). Tipologiškai giminiškos ir kitų ide. kalbų leksemos, aiškinančios šešėlį, plg. gr. *σκία*, alb. *hije*, skr. *chāyā* ir kt.

Lie. *šešuoelis*, *šešėlis* “atvaizdas” galėtų būti kildinamas < ide. **sekōl-* / **sekēl-* ir jau atstovautų kitam darybos modeliui, negu minėti latvių ir tocharų kalbų pavyzdžiai.

§ 17. “Vėjo” analizei baltų ir tocharų kalbose reikalingas šiek tiek platesnis kontekstas, nes jau vien baltų kalbose vėjas, priklausomai nuo intensyvumo, stiprumo, yra pavadinamas dvejopai: lie. *vėtra* “didelis vėjas” (DLKŽ 931), la. *vētra* “audra”, pr. *wetro* “vėjas” (E 53) < balt. **vėtrā*. Analogiškos darybos vedinių yra ir slavų kalbose: s.sl. *vetrō* “vėjas”, (Vasmer ESRJ I 306). Lietuvių kalboje yra ir kitas vėjo pavadinimas – lie. *vėjas* “oro srovė” (DLKŽ 925).

Tocharų, germanų ir italikų kalbose vėjui pavadinti vartojama sudaiktavardėjusi dalyvio forma: toch. A *want*, *wānt*, B *yente* “vėjas” (W 554), lo. *ventus*, go. *winds* “vėjas” < ide. **uē-nto-s*.

Pradžią daugeliui vedinių šiuo atveju yra davusi veiksmazodinė šaknis < ide. **u(ē)-* “pūsti” (plg. skr. *vāyati*, go. *waian*, s.sl. *vejetō* “pučia”).

Indoeuropiečių kalbų leksemos, kurios gerokai skiriasi daugelyje kalbų, rodo gana vėlyvą šio žodžio kilmę.

§ 18. Nuo baltų veiksmazodinės šaknies - lie. *lieti*, *leju*, *lieju*, *liejau* “pilti vandenį” (DLKŽ 386), la. *liet*, *leju*, *leju* “lyti”, pr. *praleiton* III 7511, *praliten* II 1319 [*pralītan*] “pralieta”, *islūns* III 636 [*izlīvuns*] Mažiulis PKP II 275 “išlietas”, plg. dar vardažodį *lietus* “krituliai” (DLKŽ 368), *lyti*, *lyja*, *lijo* “kristi lietui” (DLKŽ 373), derėtų pradėti giminaičių tocharų kalbose analizę. Iš faktiškosios medžiagos galėtume rekonstruoti tokio tipo baltų kalbų veiksmazodines formas: caus. **lej-ti*, **leja*, **lejo* // rezult. **līti*, **lija*, **lijo*.

Iš kitų indoeuropiečių kalbų struktūriškai artimiausi s.bulg. *lǫjati* (*lijati*), s.sl. *lejǫ* // *lǫjǫ* < prasl. **lejǫ*, *liti* (Vasmer ESRJ II 504).

Tocharų dialektuose veiksmazodinės šaknies *leǰ-* “lieti” neužfiksuota, bet paliudyta keletas vedinių. Toch. A *lyi* “drėgnas” < ide. **leǰo-* ar **lǰo-* (W 272) bei B *ylaiñešše* / *ylaiñešše war* “lietaus vanduo” < “dangaus vanduo” (Filliozat, 1948, 62), kur *y-* + *-laiñe-* “lietus” (W 598). Minėtasis autorius bando net rekonstruoti iš turimų elementų toch. B vardažodį **ylai* “dangus” > “dangaus vanduo”.

3. Metų laikų ir paros dalių pavadinimai

Jau iš anksčiau pateiktos medžiagos matyti, jog dauguma giminiškų baltų ir tocharų leksemų reiškia šilumą, karštį, drėgmę. Tocharų kalboje neužfiksuota leksemos, pavadinančios žiemą < ide. **ǵheimā*. Van Vindekenso žodyne pateiktas žodis, kuris galėtų būti susijęs su metų laikais, tačiau dėl savo morfonologinės struktūros ir labai specifinės semantikos sunkiai galėtų būti siejamas su ide. **uaserā* “pavasaris-vasara”. Tocharų A **wāsri* “vieta, kur auga žolė, lanka, pieva; place ou croît de l’herbe, gazon, pré, endroit herbeux” (W 565) rekonstruojamas dvejopai: < ide. **ues-r-ǵā/ǝ*, ir **ues-tr-ǵā/ǝ*. Van Vindekensas yra linkęs abejoti, ar ši tocharų kalbos leksema giminiška lie. *vasara*, kaip kad yra linkęs manyti Šnaideris (plg. IF 57 (1940) 202).

Iš paros dalių pavadinimų tocharų kalboje užfiksuota tik viena leksema, kuri giminiška balt. **naktis* “tamsus paros metas”:

lie. *naktis*, la. *nakts*, pr. *nacht* “naktis”
žr. § 19.

toch. A *noktim*, B *nekcīye* “vakare”
< ide. **noktiǵo-*

§ 19. Lie. *naktis* “laikas nuo vakaro iki ryto” (DLKŽ 415), la. *nakts* “naktis”, pr. *nacht* GRG 58 [*nakt-*], *nactin* I 134 [*naktin*], *nacktien* III 751-2 [*nakten*] Mažiulis PKP II 291–292, Endzelīns SV 213 “naktis” < balt. **naktis*.

Tocharų kalboje užfiksuotos prieveiksminės šios šaknies formos: A *noktim*, B *nekcīye*, adv. “le soir; vakare, vakarą” < ide. **nokt-* / **nok^ut-* “naktis” (W 319). Toch. B *nekcīye* < ide. **noktiǵo-* (?) galėtų būti tematizuota akuzatyvinė (sg.) forma, kaip kad ir toch. A *noktim*.

V. Mažiulis (PKP II 592) savo tyrinėjime prie ide. **nok^ut-* “naktis” teigia, jog “seniausiu ide. prokalbei atsekamu žodžiu “nu(si)rengti (prieš miegant)” bus buvęs (ide.) **neg^u-* /> het. *neku-* (*manz*) “išvilktas, nuogas”, s. air. *nocht* “nuogas” (< **nog^u-tos*) ir t.t./, iš kurio turime ir priesagos ide. **-t-* vedinį nomen abstractum (su prieš *t* suduslėjusiu **-g^u-*) ide. **ne^o/ok^ut-* “(prieš miegant) nu(si)rengimas” – “(prieš miegant) nusirengimo laikas” – “vakaras (temimas, Dummerung), naktis”...”

Indoeuropiečių šaknis **nok^ut-* “naktis” paliudyta daugelyje indoeuropiečių kalbų: s.sl. *noštā*, s. rus. *ночь*, s. i. vedų *nak* “naktis”, lo. *nox*, *noctis* “naktis”, go. *nahts* “naktis” ir kt.

*** *** ***

Baltų ir tocharų giminiškų žodžių poros pirmiausia buvo sugrupuotos pagal stichijas (Medis, Ugnis, Vanduo, Žemė, Metalas). Baltų ir tocharų kalbose neužfiksuota giminiškų pasaulio šalių

(pvz., rytai, vakarai) pavadinimų. Iš metų laikų taip pat tiesiogiai nerasta akivaizdžių artimos struktūros žodžių, nes toch. A *wāsri* “pieva” ir balt. **vaserā* “pavasaris-vasara” gretinimas tebėra hipotetiškas. Iš giminiškų paros dalių pavadinimų paliudytas tik “nakties” vardas (lie. *naktis* ir toch. *nekcīye* “naktį”).

Rastos trys lekšemos, kurios priskirtinos stichijai “Ugnis” (liepsna, karštis, šiluma), pasižyminčios labai artima struktūra ir semantika. Tai heteroklitinio linksniavimo kamieno refleksai: pr. *panno* “ugnis” ir toch. A *por*, B *puwar* “ugnis” bei dvi lekšemos, kurios pažymi “šilumą” ir yra priesagos -**m-* vediniai iš ide. veiksmazodinių šaknų: tai lie. *svelmē* “karštis” ir toch. A *slam*, B *sleme* “liepsna”; pr. *gorme* “karštis” ir toch. A *čärme* “šiluma”.

Įdomu paminėti, jog labai mažai giminiškų leksemų baltų ir tocharų kalbose reiškiančių “šaltį” (plg. nebent toch. A *kuraç* “šaltas”).

Iš giminiškų leksemų, derančių prie “Medžio” skyrelio, užfiksuotos 4 poros: viena iš jų darybiškai neskaidoma (neišvestinė), t. y. r. balt. **de/ar-ū-ā* / **dreū-ē* “medžio sakai, skylė medyje” ir toch. AB *or* “medis”, netekusi šaknies pradžios *d-*; kita žodžių pora - labai senos priesagos **-mōn-* / **-mñ-* vediniai iš ide. verb. **sthā-* “stoti, stovėti”, plg. r. balt. **stāmō(n)* “liemuo, medžio kamienas” ir toch. A *štām*, B *stām* “medis” (baltų kalbose ši leksema pasižymi reikšmių išsišakojimu).

Kitos dvi giminiškos žodžių poros tiek baltų, tiek tocharų kalbose išvestos iš ide. verb. **sekū-* “eiti, tekėti” ir **steup-* “mušti, daužti”, plg. balt. **sakai* “medžių derva”, toch. A *saku*, *sekwe* “pūliai” bei la. *stups* “kelmas” ir toch. A *štop*, *štow* “lazda, lazdelė” (šie deverbatyvai ir baltų, ir tocharų kalbose priklauso **o-* kamienui).

Nėra išlikę giminiškų leksemų, kurios gretinamose kalbose pavadintų kokius nors konkrečius medžius.

Iš “Žemės” stichijai priklausančių giminiškų porų viena, pavadinanti konkrečiai pačią žemę, yra abejotina, nes jau vien baltų kalbose, atskirai paėmus, kyla lekšemos balt. **žemē* etimologinės interpretacijos problemų. Etimologinėje literatūroje paprastai prie šio etimologinio lizdo minima ir toch. A *tkam*, B *kem* “žemė”, nors gerokai skiriasi šaknies pradžios fonetinė struktūra.

Tocharų kalboje “žemei, dirvai” pavadinti gana plačiai vartojami ide. **ped-* / **pēd-* / **pod-* / **pōd-* / “pėda, padas → pado vieta, kuri liečiasi su žeme → žemė, dirva” refleksai: toch. A *petwe* “uždara žemė, kraštas, krantas” < ide. **pod(ū)-os* bei A *pāts*, B *ptsā* (acc.sg.) “dirva, žemė” < ide. **ped-* refleksai. Lietuvių kalbos *padas* reikšmė “laitas, krosnies apačia” yra izoliuota ir ne itin populiari dabartinėje lietuvių kalboje.

Įdubusiai vietai pavadinti ir baltų, ir tocharų kalbose paliudyti ide. verb. **dheub-* / **dhub-* “daubti, dubti” fleksijos vediniai: lie. *dauba*, pr. *dambo* “dauba, slėnis” ir toch. A *top*, B *taupe* “kasykla” (skiriasi tik kamiengalis: balt. **ā-* / toch. **o-* kamienas).

Kitos dvi žodžių poros, ko gero, yra savarankiški baltų ir tocharų vediniai iš ide. veiksmazodinių šaknų, nors smulkių dalelių: “lietaus dulkių” pavadinimas baltų ir tocharų kalbose yra gana artimos struktūros ir semantikos plg. lie. *duja* “dulkelė, krislelis” ir toch. A *twe*, B *tweye* “dulkės, garas”. “Molio, purvo, drėgnos žemės” pavadinimai yra pasidaryti su priesagomis **-nō-* (lie. *liūnas*) ir *-m(ō)-* (toch. A *lyom* “molis, purvas”).

Iš “Metalų” pavadinimų užfiksuota tik viena giminiškų žodžių pora, pavadinanti “auksą”, tai deverbatyvai < ide. verb. **au(e)s-* / **ues-* “šviesti”, baltų ir tocharų kalbose besiskirianti balsių kaitos laipsniu, lie. *auksas*, pr. *ausis* ir toch. A *wās*, B *yasā*, *ysā* “auksas” (nykstamojo laipsnio balsių kaita).

Labai daug giminiškos leksikos (8 poros) lyginamosiose kalbose pavadinama “Vandenį” (lietų, lijmą, darganą), iš kurių artimiausios struktūros būtų v.balt. **apis* / **apē* ir toch. AB *āp* “upė”; balt. **(i)aur-* / **(i)ūr-* “šlapia vieta, jūra” ir toch. A *wār*, B *war* “vanduo” (nykstamojo balsių kaitos laipsnio).

Skirtingo darybinio statuso yra pr. *suge* “lijimas” ir toch. A *swase*, B *swese* “lietus” < ide. verb. **seu-* / **su-* / **sū-* “lyti”, kaip ir toch. A *tārkar*, B *tarkār* “debesis” (plg. jam giminišką r. balt. verb. **derg-* / **derk-* “būti blogam orui” ir dar tolimesnį lie. *dargana*).

Ide. veiksmazodinių šaknų plg. **leġ-ti* “pilti vandenį” ir **pers-* / **pŕs-* “drėkinti” vediniai (arba tiesiogiai veiksmazodžiai) paliudyti tai vienoje, tai kitoje iš gretinamų kalbų, plg. lie. *lieti* ir toch. adj. A *lyi* “drėgnas”; toch. A *pārs-* “drėkinti” ir lie. *purkšti* “drėkinti”, *purslas* “smulkus lašelis” ir pan.

Įvairaus artimumo giminiškos baltų ir tocharų leksemos visgi rodo, jog sąvokos, pavadinančios drėgmę, lietų, drėgną dirvą, yra labai populiarios lyginamosiose kalbose ir neakivaizdžiai liudija apie tam tikrą klimatinę zoną, kurioje egzistavo baltų ir tocharų protėviai.

Šviesą (spindesį, spindulį) pavadinama giminiškos leksemos, kurios, kaip ir reikėjo tikėtis, gali turėti tiek būdvardinę, tiek daiktavardinę reikšmę, kuri glaudžiai susijusi su pamatinio veiksmazodžio reikšme. Iš labiausiai paplitusių etimologiniuose šaltiniuose etimologijų minėtini lie. *laukas* “baltu snukiu gyvulys” ir toch. B *lyūke* “šviesa, spindejimas” < ide. *leu-kos* “šviesus, baltas; šviesa”.

Kalbos ir dialektai

a.	- airių	dan.	- danų
ags.	- anglosaksų (anglos.)	dor.	- dorėnų
akad.	- akadų	est.	- estų
alb.	- albanų	fin.	- finų
angl.	- anglų	fryg.	- frygų
arm.	- armėnų	gal.	- galų
atik.	- atikiečių	germ.	- germanų
aukšt.	- aukštaičių	go.	- gotų
av.	- Avestas	gr.	- graikų
balt.	- baltų	het.	- hetitų
bltr.	- baltarusių	homer.	- Homero
bulg.	- bulgarų	ide.	- indoeuropiečių
ček.	- čekų	ilyr.	- ilyrų
dak.	- dakų	i.	- indų

ir.	- iranėnų	skr.	- sanskrito
isl.	- islandų	s.-ch.	- serbų-chorvatų
ital.	- italų	sl.	- slavų
italik.	- italikų	slovak.	- slovakų
jon.	- jonėnų	slovėn.	- slovėnų
kelt.	- keltų	sogd.	- sogdų
korn.	- kornų	s.sl.	- senovės slavų (kalbos)
la.	- latvių	s.v.a.	- senovės vokiečių aukštaičių (kalbos)
lap.	- lapių	šved.	- švedų
lenk.	- lenkų	toch.	- tocharų
lie.	- lietuvių	toch. A	- tocharų A dialekto (kalbos)
lo.	- lotynų	toch. B	- tocharų B dialekto (kalbos)
luž.	- lužicų	trak.	- trakų
maked.	- makedonų	umbr.	- umbrų
norv.	- norvegų	ukr.	- ukrainiečių
n.v.a.	- naujosios vokiečių aukštaičių (kalbos)	v.	- vidurinių laikų, vidurinės (kalbos)
oset.	- osetinų	vok.	- vokiečių
osk.	- oskų	v.v.a.	- vidurinės vokiečių aukštaičių (kalbos) - mhd.
pers.	- persų	v.v.ž.	- vidurinės vokiečių žemaičių (kalbos) - mna.
pr.	- prancūzų	žem.	- žemaičių
prakrit.	- prakrito	ide*ō	=ide.*o
r.	- rytų		
rum.	- rumunų		
rus.	- rusų		
s.	- senovės		
saks.	- saksų		

Kiti sutrumpinimai

abl.	- abliatyvas	dial.	- dialektinis, tarminis
acc.	- akuzatyvas, galininkas	demin.	- deminutyvas, mažiškinis
act.	- aktyvas, veikiamoji rūšis	du.	- dualis, dviskaita
adj.	- adjektyvas, būdvardis	fem.	- femininum, moteriškosios giminės
adv.	- adverbijas, prieveiksmis	frec.	- frekventatyvas
aor.	- aoristas	fut.	- futūras, būsimasis laikas
caus.	- kauzatyvas	gen.	- genetyvas, kilmininkas
cnj.	- konjunkcija, jungtukas		
dat.	- datyvas, naudininkas		

imperat.	- imperatyvas, liepiamoji nuosaka	perf.	- perfektas
impf.	- imperfektas	pl.	- pluralis, daugiskaita
indic.	- indikatyvas	plg.	- palyginti
inf.	- infinityvas, bendratis	plq.	- pliuskvamperfektas
intrans.	- intranzityvas	PPP	- pasyvinis participijas
iter(at).	- iteratyvas, dažninis	perfektas	
LSG	- leksinė-semantinė grupė	praes.	- prezentas, esamasis laikas
masc.	- vyriškosios giminės (m)	praet.	- preteritas, būtasis laikas
mod.	- modus (nuosaka)	pron.	- įvardis (pronomen)
neutr.	- neutra, niekatrosios giminės (n)	refl.	- reflektivas, sangražinis
nom.	- nominatyvas, vardininkas	r.	- rytų
num.	- numerales, skaitvardis	rezult.	- rezultatyvas
op. cit.	- opus citatum	sg.	- singularis, vienaskaita
pan.	- panašiai	subst.	- substantivas, daiktavardis
partic.	- participijas, dalyvis	trans.	- tranzityvas, galininkas
pass.	- pasyvas, neveikiamoji rūšis	verb.	- veiksmožodis (V)
		žr.	- žiūrėtina

Literatūra

- Balkevičius, 1977 - Balkevičius, J., Kabelka, J., 1977: *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 760.
- Būga RR I-III - Būga, K., 1958: *Rinkiniai raštai*. 1, Vilnius: VPMLL, 655.
Būga, K., 1959: *Rinkiniai raštai*. 2, Vilnius: VPMLL, 730.
Būga, K., 1961: *Rinkiniai raštai*. 3, Vilnius: VPMLL, 1007.
- DLKŽ - *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mintis, 1972, 794.
- Endzelins SV, SVal - Endzelins, J., 1943: *Senprūšu valoda (ievads, gramatika un leksika)*, Rīgā: Universitātes apgāds, 138.
- Filliozat, 1948 - Filliozat, J., 1948: *Fragments des textes koutchéens de médecine et de magie*, Paris. 62
- Fraenkel'is, 1932 - Fraenkel'is, E., 1932: „Tocharų kalbos gramatika ir baltų kalbos“, *Archivum Philologicum*. 3, Kaunas, 5–20.
- Fraenkel LEW - Fraenkel, E., 1962-1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1–2. Göttingen: Carl Winter. Heidelberg.
- Gamkrelidze-Ivanov - Гамкрелидзе, Т.В., Иванов, Вяч.Вс., 1984: *Индоевропейский язык и индоевропейцы (Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и культуры)*, I–II, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1328.
- Georgijev, 1958 - Георгиев, В.И., 1958: *Балто-славянский и тохарский языки*, ВЯ. 6, 1328.
- Georgijev, 1981 - Georgijev, V. I., 1981: „Tocharian and Balto-Slavic“, *Introduction to the History of the Indo-European Languages*, Sofia: Publishing house of the Bulgarian Academy of Sciences, 281–297.

- Gornung, 1963 - Горнунг, Б.В., 1963: *Из предистории образования общеславянского языкового единства*, М.
- Karaliūnas, 1992 - Karaliūnas, S., 1992: „New findings in Prussian etymology (Names for foal and swine)“, *Colloquium Prutenicum Primum*, Warszawa, 15–22.
- Kluge EWDS - Kluge, Fr., 1975: *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1915.
- LKŽ *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XIV, Vilnius, 1941–1986.
- Luvsang, 1990 - Лувсан, Г., 1990: Традиционные и современные аспекты восточной рефлексотерапии, 2-ое изд., М.: Наука. 144.
- Mayrhofer AIW - Mayrhofer, M., 1956–1980: *Kurzeftastes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, Bd. I–IV, Heidelberg: Carl Winter.
- Mažiulis PKP - Mažiulis, V., 1981: *Prūsų kalbos paminklai*, 2, Vilnius: Mokslo, 394.
- Mažiulis PKEŽ - Mažiulis, V., 1988: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, 1 (A–H), Vilnius: Mokslo, 428.
- Naert, 1965 - Naert, P., 1965: „Contact lexicaux entre le tokharien et ses voisins non indoeuropéens II“, *Orbis* 14(2). 528–536; 537–545.
- Pokorny, 1923 - Pokorny, J., 1923: „Die Stellung des Tocharischen im Kreise der indogermanischen Sprachen“, *Berichte des Forschungsinstitutes für Osten und Orient* 3, Vienna, 24–53.
- Pokorny IEW - Pokorny, J., 1949–1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern.
- Porcig, 1964 - Порциг, В., 1964: *Членение индоевропейской языковой области*, Москва: Прогресс, 302–332.
- Poucha ILT - Poucha, P., 1955: „Institutiones linguae tocharicae dialecti A.“, *Monografie Archivu Orientalniho*, Vol. 15, Praha, 466.
- Sabalaiuskas, LKLR - Sabalaiuskas, A., 1990: „Lietuvių kalbos leksikos raida“, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 8, V: Mintis, 5–141.
- Sabalaiuskas, LKL - Sabalaiuskas, A., 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, V: Mokslo, 334.
- Saradževa, 1986 - Сараджева, Л. А., 1986: *Армяно-славянские лексико-семантические параллели (сравнительно-историческое исследование генетически общей лексики)*, Ереван: Изд-во АН Арм ССР, 442.
- Schall, 1967 - Schall, H., 1967: „Baltische Dialekte im Namengut Nordwestlawiens“, *KZ* Bd. 79, 134–135.
- Toporov PJ - Топоров, В. Н., 1975–1984: *Прусский язык*, 1–4. М.: Наука.
- Urbutis, 1981 - Urbutis, V., 1981: *Baltų etimologijos etiudai*, Vilnius: Mokslo, 279.
- Van Windekens, 1944 - Van Windekens, A. J., 1944: *Morphologie comparée du tokharien*, Louvain, 46.
- Van Windekens, 1976 - Van Windekens, A. J., 1976: *Le tokharien confronté avec les autres langues indo-européennes*. Vol. 1. *La phonétique et le vocabulaire*, Louvain, 697.
- Van Windekens, 1979 - Van Windekens, A. J., 1979: *Le tokharien confronté avec les autres langues indo-européennes*. Vol. II, 1. *La morphologie nominale*, Louvain, 324.
- Vasmer ESRJ - Фасмер, М., 1964–1987: *Этимологический словарь русского языка*, Т. 1–4. М.: Прогресс.

THE RELATIONSHIP OF THE BALTIC AND TOCHARIAN DENOMINATIVES (INANIMATE NATURE)

Aleta Comičenkienė

Summary

The article analyses about 30 lexemes that denote phenomena of inanimate nature, i.e. elements of the physical world. The comparisons presented in the article are not exactly traditional, as lexemes compared can be a Lith. verb and a Toch. noun or adjective. Most of the pairs compared are interesting from the semantic, but not the structural, point of view, as structurally they do not have much in common in the Baltic and Tocharian languages.

Pairs of cognates in the Baltic and Tocharian languages were first of all grouped in accordance with the elements (Wood, Fire, Water, Earth, Metal). There are no cognates in the Baltic and Tocharian languages to denote the parts of the world (i.e. East, West, etc.) There are no obvious cognates of a similar structure to denote seasons, as the parallel of the Toch. A *wāsri* 'a meadow' and Baltic **uaserā* 'spring - summer' remains hypothetical. As for the names of the parts of the day, we have only the name of the night witnessed: Lith. *naktis* 'night' and Toch. *nekcīye* 'at night'.

3 lexemes that belong to the Fire element (flame, heat, warmth) are of a very similar structure and semantics. They are stem reflexes of heteroclitic declension: Old Pruss. *panno* 'fire' and Toch. A *por*, B *puwar* 'fire', as well as two lexemes that denote "warmth" and function as derivatives of the Indo-European verb stems with the suffix *-m-*: these are the Lith. *svelme* 'heat' and Toch. A *slam*, B *sleme* 'flame'; Old Pruss. *gorme* 'heat' and Toch. A *čärme* 'warmth'.

As for the cognates that belong to the Wood element, 4 pairs were found: one of them is non-derivative and can not be structurally decomposed, i.e. East Balt. **d^h/ar-ū-ā* / **dre-ū-ē* 'resin; a hole in a tree' and Toch. AB *or* 'wood', which lost the initial root consonant *d-*. Another pair of words is derivatives of the IE verb **sthā* 'to stand up, to stand' with a very old suffix **-mōn*, cf. East Balt. **stāmōn* 'the stem of a tree' and Toch. A *štām*, B *stām* 'a tree' (in the Baltic languages this lexeme is characterised by the branching of the meaning).

The two remaining pairs of cognates both in the Baltic and Tocharian languages are derivatives of the IE verb **sek^h-* 'to go, to flow' and **steup-* 'to beat, to hit', cf. Balt. **sakai* 'resin', Toch. A *saku*, *sekwe* 'puss', also Lat. *stups* 'a stump' and Toch. A *stop*, *stow* 'a stick' (these deverbatives both in the Baltic and Tocharian languages belong to the *o*-stem).

No cognates denoting specific trees were found in both groups of the languages under discussion.

In the group of the cognates that belong to the Earth element, the one which denotes the earth itself is of a doubtful character, as, starting with the Baltic languages taken separately, the problem of etymological interpretation of the lexeme **žemē-* / 'the earth' arises. Etymological literature usually adds the Toch. A *tkam*, B *kem* 'the earth' to this etymological group, though the phonetic structure of the beginning of the root is very different.

In the Tocharian language, the IE **ped-* / **pēd-* / **pod-* / **pōd-* 'foot, sole' are widely applied for naming land and soil (the sole is the part of the foot which has an immediate contact with the ground) > reflexes of 'land, soil': Toch. A *petwe* 'closed land, edge, bank' and Toch. A *pāts*, B *ptsa* (Acc.Sg.) 'soil, land' < IE *ped-* reflexes. One of the meanings of the Lith. *padas* 'the bottom part of the oven' is isolated and not so widely used in the present-day Lithuanian.

For naming hollow places, flexion derivatives of the IE verb **dheub-* / **dhub-* 'to become / make hollow' are witnessed both in the Baltic and Tocharian languages: Lith *dauba* 'ravine', Old Pruss. *dambo* 'ravine, valley' and Toch. A *top*, B *taupe* 'mine' (only in the Baltic languages they are *ā*-stem, and in the Tocharian *o*-stem nouns.)

The two remaining pairs of words must be independent Baltic and Tocharian derivatives of the IE verb roots, although the words for tiny particles 'the dust of rain' in both groups are of a similar structure and semantics, cf. Lith *duja* 'a speck of dust' and Toch. A *twe*, B *tweye* 'dust, steam'. The words for clay, dirt, wet soil are coined with the help of the suffix *-no-* [cf. Lith *liūnas* 'quag' and *-mo-* (Toch. A *hyom* 'clay, dirt')].

In the Metal group, only one pair of cognates denoting gold was found; and these are deverbatives of the IE **au(e)s-* 'to shine'. In the Baltic and Tocharian languages they differ in the degree of vowel gradation, cf. Lith *auksas*, Old Pruss. *ausis* and Toch. A *wās*, B *yasā*, *ysā* (a reduced degree of the vowel gradation).

Quite a number of cognates (8 pairs) were found in both groups of languages for the Water group (denoting rain, the process of raining, inclement weather). The words of a similar structure are West Balt. **apis/*apē* and Toch.AB *āp* “river” < Balt. **(i)aur-/*(i)ūr-* ‘wet place, sea’ and Toch. A *wār*, B *war* ‘water’ (a reduced degree of the vowel gradation).

Of a different derivative pattern are the Old Pruss. *suge* ‘the process of raining’ and Toch. A *swase*, B *swese* ‘rain’ < IE verb **seu-* / **sū-* “to rain”, as well as Toch A *tärkär*, B *tarkär* ‘cloud’ (cf. a related East Lith. verb **derg-* / **derk-* ‘(for the weather) to be inclement’ and another, of a more distant relationship, Lith. *dargana* “inclement weather”).

The derivatives of the Lith. verb roots **lei-ti* ‘to pour water’ and **pers-* ‘make damper’ (or independent verbs) are witnessed either in one or the other group of the languages under question), cf. Lith. *lieti* ‘to pour’ and Toch. A adj. *lyi* ‘damp’, Toch. A *pārs* ‘to make damp’ and Lith. *purkšti* ‘sprinkle’, *purslas* ‘a tiny drop’, etc.

Cognates of a different degree of relationship in the Baltic and Tocharian languages witness that the concepts of dampness, rain, wet soil are very popular in the languages compared and are an indirect proof of the same climatic zone where the ancestors of the Baltic and Tocharian people resided.